

EXOGENNÍ GEOLOGICKÉ PROCESY

Tendence zarovnat zemský povrch

- Zdroje energie: sluneční záření
zemská gravitace

Exogenní činitelé: voda, led, vítr, dopad meteorického tělesa, gravitace, činnost člověka

Exogenní procesy

Zvětrávání

Krasové jevy

Fluviální pochody

Eolické pochody

Glaciální pochody

Fluvioglaciální činnost

Periglaciální pochody

Svahové pochody

Role zvětrávání

- Snižuje soudržnost hornin a zvyšuje permeabilitu
- Vytváří geomorfologii oblasti a krajiny
- Uvolňuje do roztoku minerály (oxidy Fe, Si, karbonáty)
- První krok pro tvorbu půdy

Fyzikální (mechanické) zvětrávání

1. Vytváří menší fragmenty, snadnější transport
2. Mnohonásobně zvětšuje plochu pro další fyzikální a chemické zvětrávání

Mrazové zvětrávání

- horniny obsahují póry a trhliny
- zmrazování a tavení (+9 % změna objemu u zmrzlé vody)

Exfoliace – vlivem odlehčení tlaku nadložních hornin

Insolace

- horniny nejsou homogenní
- změny teploty

Biologické zvětrávání

- chemické a mechanické
  - rozpad hornin vlivem růstu rostlin
  - vrtavá a hrabavá činnost živočichů
-
- Působnost mikroorganismů převládá
  - Bakterie – rozklad odumřelých těl - vzniku kyselých roztoků
  - Nitrifikační bakterie
  - Železité bakterie
  - rozpad hornin a minerálů vlivem lišejníků, mechy, řasy a houby

Chemické zvětrávání

- řídící je přítomnost vody
- rozklad původní horniny na složky stabilní za povrchových podmínek
- změna primárních minerálů (křemen, živce) na sekundární (jílové minerály, oxidy Fe, Al)

Hlavní reakce: rozpouštění, hydratace,
oxidace/redukce, karbonatizace, hydrolýza

Primární minerály

Křemen

Živce

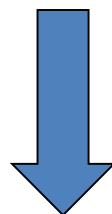
Biotit

Albit

Muskovit

chemické
zvětrávání

Sekundární minerály

Fylosilikáty

dominují Al, Si, O

Vlastnosti prvků důležité v nízko teplotní geochemii

Iont - elektricky nabité částice atomární velikosti (atomy, molekuly, někdy také skupiny atomů či molekul)

Kationty   **Na^+ , K^+ , Ca^{2+} , Mg^{2+} , Cu^{2+} , Fe^{3+}**

Anionty   **Cl^- , Br^- , F^- , I^-**

Oxianionty   **CO_3^{2-} , SO_4^{2-} , PO_4^{-3}**

Náboj iontu – **Z** počet kladných/ záporných e nábojů nesených iontem

Iontový poloměr – ***r***, velikost iontu v krystalové mřížce

Iontový potenciál – **Z/r** míra pohyblivosti iontu v podmínkách zemského povrchu

Oxidace

- ztráta elektronů
- mění poloměr iontu, mocenství, chemické vlastnosti
- Fe je nejčastěji oxidovaný prvek minerálů
- způsobuje charakteristické zbarvení zvětralého materiálu
- lehce oxidovatelné prvky minerálů: Mn, As, V, Cr, S

Redukce

- V přírodě méně hojná
  - Pod hladinou vody, při nepřítomnosti kyslíku
  - Při rozkladu organické hmoty – rašeliniště, slatiny
  - Sloučeniny Fe a Mn
  - Vznik organo-komplexů
-
- pH Eh diagramy
  - pH pE diagramy

Hydrolýza

- disociace vody (H^+ , OH^-)
- koncentrace H^+ roste s teplotou a s množstvím ostatních látek
- důležitý mechanismus rozkladu silikátů
- silikát se rozštěpí na
  - kationty + OH^- = hydrooxydy
  - anionty + H^+ = sekundární silikáty
- většina uvolněných kationtů je rozpustná v přírodních vodách
- podle klimatu se uvolní různé množství kyseliny křemičité, ta se vyloučí nebo odplaví

Rozpouštění

- klíčový proces zvětrávání
- V geologickém čase jsou rozpustné všechny minerály
- rozpouštění kalcitu ve vodě (kys. uhličitě) v půdách:
- rozpouštění vápenců je zásadní pro tvorbu topografie krasu
- rozpouštění hydroxidů závisí na pH

Iontová výměna

- Ionty z roztoku nahradí ionty ze struktury minerálu – nejčastěji v jílových minerálech.
- Isomorfní substituce = záměna iontů mřížky (Si^{4+} , Al^{3+}) jinými ionty bez její změny
- CEC
- AEC

Kyselá půda – H^+ nahradí kationt v minerálu

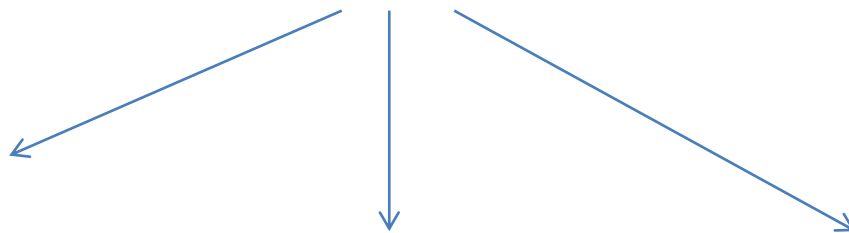
Alkalická půda - kationt nahradí H^+ v minerálu

Fylosilikáty   Jílové minerály

- důležitá součást zvětralin, půd a sedimentů
- sorpční schopnosti, výměna kationtů – měřítkem sorpce je CEC
- expandují
- zastoupení reprezentuje stupeň chemického zvětrávání a složení matečné horniny
- poměr SiO_2 : Al_2O_3 odráží míru odnosu kyseliny křemičité z prostředí
- velikost pod 1 mikron

Vliv prostředí na typ vznikajícího jílového minerálu

Živec

Zásadité prostředí
(Ca²⁺, Mg²⁺)

Slabě kyselé prostředí
(K⁺)

Kyselé prostředí
(H⁺)

montmorilonit

illit

kaolinit
(neexpanduje)

Faktory ovlivňující zvětrávání - tvorbu půdy

Podnebí

Množství srážek

Teplota

- určuje zda bude chemické nebo mechanické zvětrávání, rychlost a hloubku zvětrávání, nejdůležitější parametr při tvorbě půdy

Pedosféra - půdní obal Země, který vznikl (zvětráváním).

- na kontaktu s litosférou, kryosférou, atmosférou, hydrosférou, biosférou a socioekonomickou sférou, tyto podmiňují pochody v pedosféře vedoucí k vertikální a horizontální diferenciaci.

Pedologie - cíl objasnit genezi půd a charakterizovat její vlastnosti, stanovit klasifikační systém, zpracovat rozšíření půdních jednotek na zemském povrchu a určit možnosti hospodářského využití půd.

Regolit – vrstva minerálů a hornin vzniklá mechanickým rozpadem hornin, jen nepatrný vliv chemického zvětrávání; jsou časté v oblastech s aridním nebo semiaridním klimatem.

Půda – akumulace sypkého materiálu vzniklého na zemském povrchu mechanickým i chemickým zvětráváním hornin (i přemístěných) obsahuje různě velkou příměs humusu – organické hmoty.
- vzniká půdotvorným procesem vyvolaným půdotvornými činiteli.

Základní složky

- pevná anorganická složka (minerály, horniny)
- pevná organická hmota (humus) - zdroj živin pro rostliny, zvyšuje schopnost půdy zadržovat vodu
- kapalná složka (půdní voda)
- plynná složka (kyslík, oxid uhličitý, dusík a ostatní plyny)
- živá složka (především mikrobiální, edafón = půdní organismy „krtek“)

Hlavní půdotvorní činitelé

Matečná hornina - složením ovlivňuje zásobu živin a chemické složení půdy, vliv na barvu a zrnitost půdy. residuální půdy, vyvinuté na podloží, transportované půdy, vyvinuté na nezpevněném sedimentu

Čas – čím déle se půda tvoří tím je mocnější a nejsou rozlišitelné znaky matečné horniny

Rostliny a živočichové – určují množství organické hmoty vstupující do půdy

Živé organismy – mikroorganismy rozkládají organické látky

Podzemní voda – umožňuje redukční procesy a pohyb složek půdní hmoty

Reliéf území – nadmořská výška, sklon a expozice svahů ovlivňují vlhkost a teplotu půdy ----- erozi

Člověk – svými zásahy reguluje průběh půdotvorného procesu

Půdní profil

vertikální řez půdou
a jejím podložím,
rozeznáváme polohy
neboli půdní horizonty

Platí pro humidní oblasti

V semiaridních až
aridních je nejvýše
horizont iluviální a pod
ním leží horizont
eluviální, neboť v těchto
podmínkách půdní
roztoky stoupají vzhůru,
k povrchu, kde ukládají
vyloužený materiál
(vznik různých kůr).

O_i – zbytky rostlin,
většinou nerozložené

O_a – částečně rozložená OH

A – eluviální horizont
tmavě zbarvený horizont,
minerály, humus až 30 %, vysoká biologická aktivita, hrubozrnější

B – iluviální horizont
zóna akumulace jílových
minerálů, navýšení obsahu
vody

C – rozpadlá matečná
hornina, minimum
organické hmoty

D – nedotčená matečná
hornina

Fyzikální vlastnosti půdy

Textura (zrnitost) - velikost převládajících pevných částic, rozlišujeme půdní druhy:

- a) Jílovité – převaha částic pod 0,01 mm
- b) Hlinité – nejvhodnější pro zemědělství
- c) Písčité – částice 0,1 - 2 mm
- d) Kamenité – nad 2 mm (skelet)

Struktura (sloh) - schopnost půdních částic spojovat se v hrudky (agregáty) tmelivé látky (jílovité materiály, kalcit, humus), vliv na úrodnost

Pórovitost

- závisí na zrnitosti a struktuře, (existence edafonu, proniká voda a vzduch)

Chemické složení - půdní reakce – pH půdy

- dán chemickými vlastnostmi matečné horniny
  - půdy: kyselé (pH pod 7) - vlhčí oblasti
  - neutrální (pH kolem 7)
  - zásadité (pH nad 7)
- Daná přítomností a aktivitou H^+ iontů

Hlavní pufrční mechanismy půd:

- Uhličitan vápenatý (pH 8,6 – 6,2), rozpouštění CaCO_3
- Silikáty (pH > 5), zvětrávání primárních silikátů
- Humus a jílová frakce (pH 5–4,2), kationtová výměna, snížení obsahu bazických kationtů (Ca^+ , Na^+ , Mg^+ , K^+) výměnou za kyselé kationty (Al^{3+} , H^+ , Fe^{3+})
- Obsah Al (pH 4,2-3,8), rozpouštění hydratovaných oxidů Al v půdě
- Obsah Al a Fe (pH 3,8–3,2)
- Obsah Fe (pH < 3,2)

Hlavní skupiny půdních minerálů

Oxidy Si:

Křemen, opál

Al - hydroxidy a oxyhydroxidy:

Gibsit, bayerit, nordstranit – $\text{Al}(\text{OH})_3$

Boemit, diaspor – AlOOH

Fe - hydroxidy a oxyhydroxidy

Gothit, lepidokrokit – FeOOH

Hematit, magnetit – Fe_2O_3

Ferrihydrit

Mn - hydroxidy a oxyhydroxidy

Birnesit, hollandit

Fosforečnany

Apatity

Uhličitany

Kalcit, dolomit, aragonit

Magnezit, natrit

Sírany

Halovce

Sulfidy

Alumosilikáty

Živce, slídy

Jílové minerály

Půdní typy - jednotka Morfogenetického klasifikačního systému půd ČSSR. podle stejných diagnostických horizontů. Československá klasifikace obsahuje 21 půdních typů.

- **Půdy iniciální** – malé stáří, pouze horizont A

Litozem, Regozem

- **Půdy melanické** – výrazný humusový horizont

Ranker – silikátová hornina, svahovina

Rendzina - karbonátová a silikátovo-karbonátová zvětralina

Pararendzina - silikátovo-karbonátové a karbonátovo-silikátové svahové zvětraliny

Půdní typy

- **Půdy molické** - intenzivní hromadění OH – humifikace, vznik molického A-horizontu, v podmínkách neprosakuje až periodicky prosakuje

černozem, černice, smonice

- **Půdy hnědé** – proces hnědnutí, zvětrávání půdního materiálu in situ, uvolňování železa z primárních minerálů a k tvorbě sekundárních minerálů

kambizem, andozem

Půdní typy

- **Půdy illimerické –**

šedozem, hnědozem, luvizem

Půdy podzolové – horské polohy, vlhké a chladné klima, substrát - žuly, ruly, svory, pískovce apod., extrémní podzolizace- vznik nepropustné stmelené vrstvy pískovce - tzv ortštejn

podzol

ELUVIACE - vyplavování, ochuzování, přemísťování do spodních částí půdního profilu, vznik **E-horizontů**

illimerizace – posun jílu

podzolizace – posun oxidů Al a Fe, organ. látek

- **Půdy hydromorfní** - dočasné nebo trvalé povrchové zamokření, zvýšená hladina podzemní vody, či úplné zatopení půdního profilu vodou.

pseudoglej, glej, organozem

- **Půdy nivní** – vznikající v dočasně zaplavovaných údolních nivách

fluvizem

OGLEJENÍ - při periodickém převlhčení povrchovou vodou, střídání redukčních a oxidačních pochodů, tvorba Fe-Mn konkréci, znaků **oglejení do hloubky ubývá**

GLEJOVÝ PROCES - při trvale zvýšené hladině podzemní vody, redukce sloučenin Fe a Mn v anaerobních podmínkách (šedomodrá barva), zvýšení obsahu organických látek, rozklad primárních minerálů (zajílení), znaků **glejového procesu do hloubky přibývá**

- **Půdy salinické** – zasolování, slancovanie, solodizácia).

solončak, slanec

- **Půdy antropické** –přetvořené za účelem zlepšení půdních vlastností nebo za účelem jejich udržení, uměle vytvořené půdy

kultizem

SALINIZACE - vynášení lehce rozpustných solí (SO_4^{2-} , CO_3^{2-} , Cl^- , atd.) vzlínáním silně mineralizované podzemní vody v aridnějším klimatu

SOLONCOVÁNÍ - vymývání solí z povrchových vrstev a jejich akumulace ve spodní části profilu

zonálnost půd

Zonální půdy - půdy, jejichž geneze a dynamika je dána především působením bioklimatických činitelů. Zonální půdy vznikly na normálních, tj. zrnitostně a chemicky neextrémních substrátech, bez vlivu podzemní nebo povrchové vody způsobující nadbytečnou vlhkost půdy. Jedná se např. o černozemě, kambizemě či luvisoly.

Intrazonálními půdami rozumíme ty půdy, jejichž geneze a dynamika je podstatně ovlivněna jinými činiteli než bioklimatickými, tj. především extrémním charakterem substrátů (vápence, hadce) a nadměrnou vlhkostí. I přesto jsou intrazonální půdy do určité míry závislé na klimatu.

Azonální půdy jsou nevyvinuté nebo velmi málo vyvinuté půdy, které se vyskytují v různých bioklimatických zónách na mladých půdotvorných substrátech (např. holocenních fluviálních sedimentech, dunách, recentním materiálu suťových či murových kuželů). Takovéto půdy zveme souhrnně aluviony (patří sem např. fluvizemě, gleje a pseudogleje).

Půdotvorné procesy

HUMIFIKACE - v různé míře probíhá ve všech půdách mikrobiální a chemické procesy přeměny organických zbytků v humus

ILUVIACE - obohacování (opak eluviace), dochází k hromadění eluviovaných látek

Stáří půd

recentní (vyvinuly se působením přibližně stejné kombinace půdotvorných činitelů, kteří působí i v současnosti),

reliktní (vyvíjely se v klimatických podmínkách odlišných od současných, ale v současnosti nejsou izolovány od vlivů vnějších činitelů, tzn. že leží na povrchu a nejsou přikryty žádnými sedimenty)

fosilní neboli pohřbené (půdy překryté nejčastěji eolickými sedimenty, v důsledku čehož jsou izolovány od současných pedogenetických procesů probíhajících na povrchu);

SPELEOGENEZE

Krasové horniny

Magmatické: karbonatity

Sedimentární: karbonáty

(vápence, dolomity, křída)

síranové a chloridové evapority

(sádrovec, kamenná sůl, anhydrit, síra aj.)

(křemenné pískovce)

Metamorfní: mramory

(kvarcity)

Rozpouštění kalcitu

Přítomnost cizích iontů (Na^+ , K^+ , Cl^- aj.) zřetelně sníží aktivitu Ca^{2+} , HCO_3^-

= zvýší rozpustnost kalcitu.

Atkinsonův paradox

Čím víc je voda nasycená, tím méně času je korozivní

(Např. rozdíl halit/kalcit)

Původ minerálů krasových hornin

Druhotné krasové minerály jsou minerály sedimentů v krasových depresích. Podle původu je dělíme na:

Autochtonní: vznikají z komponent libovolného původu v jeskynním prostředí (aragonit, sádrovec, opál)

Paraautochtonní: přesedimentované z původní hor. (sintr).
kalcit, halit, ankerit. Žilný kalcit není krasový minerál.

Alochtonní: transportovány do krasového území z nekrasu.
Alochtonní je zde každý minerál, který je dostatečně odolný pro transport vodní nebo eolickou cestou.